

KONSERVERING AV BASUNENGEL

A 21 Rygge kirke, Moss kommune

Spaarschuh, Christina

Tittel Konservering av basunengel A 21 Rygge kirke, Moss kommune	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 16/2021	Publiseringsdato [Publiseringsdato]
	Prosjektnummer 1021821	Oppdragstidspunkt August 2020-
	Forsidebilde Basunengelen fra Rygge kirke etter behandling. Foto: NIKU v/Christina Spaarschuh	
Forfatter(e) Spaarschuh, Christina	Sider 20	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Konservering	

Prosjektleder Christina Spaarschuh
Prosjektmedarbeider(e) Skriv her
Kvalitetssikrer Kjersti M. Ellewsen

Oppdragsgiver(e) Riksantikvaren

<p>Sammendrag</p> <p>I Rygge kirke henger det en basunengel under nordre galleri nærmest korskilleveggen i skipet. Den ble i 2017 vurdert i så dårlig tilstand at konservering skulle utføres snarest (tilstandskategori 3). Den har opprinnelig vært en basunengel med en basun i venstre hånd og et skriftbånd i høyre. Begge deler er i dag tapt. Utover det er vingene brukket av og blitt borte. Skulpturen hadde en del løs maling som krevde en snarlig behandling. Under behandling på NIKU ble maling festet og overflaten rensset, samt utført retusjer. Under konserveringsarbeidet har NIKU vært i kontakt med Riksantikvaren for å diskutere muligheten for å utstyre engelen med en ny tilvirket basun, og eventuell også et skriftbånd. Også gjenskapning av vinger ble diskutert med Riksantikvaren.</p>
--

<p>Emneord</p> <p>Barokk, engler, treskulptur, polykrome skulpturer, polykromi, konservering, konserveringsmidler, behandling, rekonstruksjoner</p>

Avdelingsleder

Kjersti M. Ellewsen

Forord

27.11.2017 var NIKU i regi av Riksantikvaren på en befaring i Rygge kirke for å tilstandsvurdere utvalgte deler av kirkeinventar og muralmaleriene. Basunengelen ble ved denne anledningen vurdert i så dårlig tilstand at konservering skulle utføres snarest (tilstandskategori 3).¹ Innenfor rammeavtalen med Riksantikvaren ble NIKU i vår 2020 bedt om å ta inn engelen på konserveringsatelier til utarbeidelse av et behandlingsforslag. Engelen ble nødsikret for transport 17.6.20 og fraktet til NIKUs konserveringsatelier i Oslo 19.6.2020. Til den anledningen ble det også plassert tre klimaloggere i Rygge kirke som skal dokumentere svingninger i temperatur og relativ luftfuktighet i et år. Forslag til behandling ble sendt til Riksantikvaren 31.7.2020, og godkjent av Riksantikvaren den 21.8.2020. Her er det også opplyst om plassering av klimaloggere i kirkerommet.² Foreliggende rapport dokumenterer behandling av basunengel utført av NIKU.

¹ Heggenhougen, B. NIKU Oppdragsrapport 105/2017, s. 8.

² Spaarschuh, C. NIKU Oppdragsrapport 75/2020, s. 16.

Innholdsfortegnelse

1	Beskrivelse av engelen.....	7
2	Historikk	7
3	Treverk og treskjærerarbeid	7
4	Polykromi	7
5	Tilstand og tidligere behandling.....	12
5.1	Bunnmaterialet.....	12
5.2	Malingslag.....	12
5.3	Oppheng	12
6	Behandling.....	17
6.1	Festing av maling.....	17
6.2	Rensing av overflaten	17
6.3	Retusjering.....	17
7	Spørsmålet om tilføyning av ny basun og vinger	22
8	Brukte materialer	22

1 Beskrivelse av engelen

Engelen har en langstrakt kropp og svever horisontalt med løftet hode under galleriet i Rygge kirke. Den har følgende mål: 82 cm (h) x 17 cm (b) og 19 cm (d) (**Figur 1-5**). Den henger under nordskipets galleri festet i ryggen, slik at kroppen strekker seg horisontalt i rommet. Armene er løftet og beinene krysset. Føttene er begge en venstrefot. Hendene er utformet til å gripe en gjenstand. Venstre hånd har sannsynligvis holdt en basun. Englenes munn er spisset og kinnene virker oppblåste. Høyre hånd kan ha holdt et skriftbånd som forkynner den forestående dommedagen. Ifølge Andersen er det bevart rundt 20 slike basunengler i Norge, halvparten av dem i Sørøst-Norge.³

2 Historikk

Basunengelen tilhører de gjenstander som i 1980 ble funnet i et gjenmurt trapperom i Rygge kirke. Engelen ble undersøkt og behandlet hos Riksantikvaren og tilbakeført til kirken i 1992.⁴ Det fremgår av egen rapport i Riksantikvarens arkiv at også kroken i engelens rygg ble anbragt i forbindelse med tilbakeføring til kirken.⁵

3 Treverk og treskjærerarbeid

Torsoen og beinene er skåret i ett stykke. Hodet er imidlertid skjøtt på, samt armene fra skuldrene nedover. Det utskårne håret begynner midt på hodet og dekker bakhodet og i vulstformete striper som legger seg i krøll på skuldrene. Ansiktet kjennetegnes av noe grov utskåren nese, munn, øyne og øynebrun (**Figur 2**). Vingene er skåret for seg selv og felt inn i avlange rektangulære hull i engelens rygg (**Figur 5-6**). Til innfesting av vingene i hullet er det brukt plugger. Lendekledets vulst-lignende folder er i hovedsak skåret sammen med torsoen, men på hoftene er det tilføyd noen ekstra svinger med kledets ender. Disse er skåret i tre som egne flate elementer, og er festet på kroppen ved samme type plugger som brukt for innfesting av vingene. Bryst, ribbein og navle er antydnet i treskjærerarbeidet på torsoen (**Figur 4**).

4 Polykromi

Det var ikke lagt inn ekstratid for undersøkelse av skulpturens polykromi i behandlingsbudsjettet. De følgende observasjoner ble gjort under behandlingen, er derfor ikke utfyllende og av foreløpig karakter. Under den i dag synlige karnasjonsmalingen glimter i avskallinger en mørkerosa tidligere karnasjonsmaling. Også i lendekledets avskallinger er det rester av trolig opprinnelig staffering synlig, som ser ut å være en oljeforgylling. Det er også spor av et grønt lag som er usikkert om ligger under gullet eller over. Det kan enten være oljen som ble brukt til oljeforgylling eller som foreslått av Schneider et korrosjonsprodukt dannet på metallfoliens overflate. Metallfolien måtte i så fall være en oksiderende legering. Leppene hadde tidligere en lysere rød farge enn i dag. Håret var også forgyllt. Her finner man det samme grønne laget som på lendekledet. Øyne og øynebrun ble ikke undersøkt, da disse områdene i all hovedsak var dekket av forsidebeskyttelse ved tidspunkt av undersøkelsen. Vingene har vært forgyllt eller forsølvet, muligens med gul lasur. Den opprinnelige malingen er utført på en lys grundering.

³ Andersen, E. (2019) "Rygge kirkes interiør – fra katolsk til luthersk kirkerom", s. 169. Her beskrev hun rundt 10 basunengler, men har siden den publikasjonen funnet flere.

⁴ Heggenuhøgen, Brit. *A21 Rapport. Dåpsengel – Rygge kirke. Konservering av bemalte papirlapper på engelens armer*. 21.2.1991.; Schneider, Andreas. *Baptist angel of Rygge church*. August 1988. Begge tilgjengelig i Riksantikvarens arkiv.

⁵ Bratli, Eivind. A 21 Rygge kirke, Rygge kommune. *Rapport om montering av krok for opphenging*. 21.4.1992. Tilgjengelig i Riksantikvarens arkiv.

Tabell over observasjoner gjort om polykromien		
Område	Stratigrafi	Anmerkning
Lendeklede	3: Rødlig brun overmaling 2b: Gult bladmetall 2a: Grønt lag (oljegrunn?) 1: Hvit grundering 0: Treverk	Eller evt. som anmodet av Schneider at grønnfargen skyldes korrosjon av metallaget. I så fall er metallfolien ikke rent gull.
Karnasjon	3: Lys, delvis gul vannløselig overmaling lokalt (spesielt på armer og rundt hals) 2: Lysere beige kompakt karnasjon, modellert med brunlig rødt 1: Mørkerosa matt karnasjon 0: Treverk	Lokale overmalinger i og rundt øynene. Opp på den lys beige karnasjon.
Hår	3: Mørkebrun overmaling 2b: Gult bladmetall 2a: Grønt lag (oljegrunn?) 1: Grundering? 0: Treverk	Eller evt. som anmodet av Schneider at grønnfargen skyldes korrosjon av metallaget. I så fall er metallfolien ikke rent gull.
Øyne	---	
Øyenbrun	---	
Lepper	3: Brunlig rødt 2: Lyserødt 1: Grundering? 0: Treverk	
Vinger	3: Svart overmaling 2: Forgylning/forsølving 1: Lys grundering 0: Treverk	Noe usikkerhet knyttet til hvor i stratigrafien den sorte malingen ligger. Alternativt bolus under forgylning/forsølving. Forsølving med gul lasur eller forgylning?

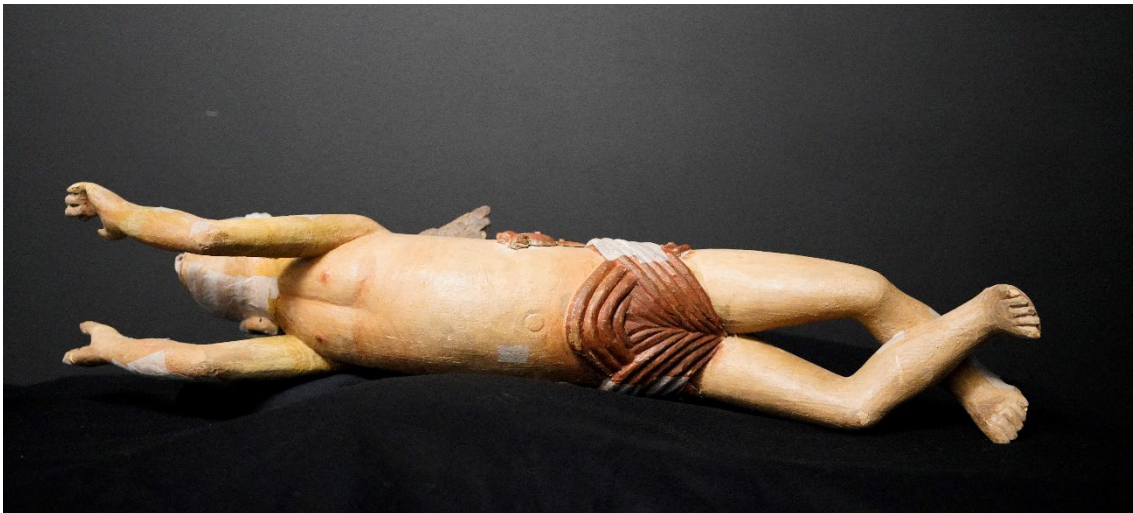
Figur 1 Helopptak engel fra Rygge kirke sett fra høyre side før behandling med forsidebeskyttelse ved ankomst på NIKUs konserveringsatelier.

Figur 2 Engel fra Rygge kirke forfra. Før konservering, med nødsikring for transport.

Figur 3 Helopptak engel fra Rygge kirke, sett fra venstre side, før behandling med forsidebeskyttelse, etter transport.

Figur 4 Helopptak engel fra Rygge kirke, sett nedenifra, før behandling med forsidebeskyttelse, etter transport.

Figur 5 Helopptak engel fra Rygge kirke, sett ovenfra, før behandling med forsidebeskyttelse, ved ankomst på NIKUs konserveringsatelier.

Figur 6a og b Vingene er brukket av. Av venstre vinge er det bevart en triangel med målene 5,5 x 9 x 10 cm.

Figur 7 Venstre side av lendeledet. Den midtre delen er skåret sammen med engelens kropp, mens to biter er skåret ut ekstra og festet med plugg (blå piler).

5 Tilstand og tidligere behandling

5.1 Bunnmaterialet

Treverket virker i god stand og likeledes de fleste sammenføyninger. Alle skjøter er stabile. Vingene er brukket av: Høyre vinge har brukket av rett over innfellingshullet i ryggen, mens venstre vinge har en triangel-formet stump på 5,5 x 9 x 10 cm bevart (**Figur 6a og b**). Hendene har mistet redskapene de har holdt. Fingertuppene på høyre hånd er brukket. På venstre hånd er tommelen brukket av, men også lillefinger skadet. Venstre hånden har et hull etter en plugg som i dag er tapt. Den kan ha festet basunen i hånden. Høyre hånd har en skjøt som ser ut å være opprinnelig (**Figur 8**). Flere av fingene er skadet (**Figur 9**). Hånden har flere plugger som kan både ha festet den tilskjøtte delen og et eventuelt skriftbånd. Det er også spor av nyere kittmateriale i brudd i treverk på lendekledet og i høyre håndens håndflate.

Armene har en gang i fortiden blitt stabilisert med (klute-)papir i området av overarmene. Papiret hadde løsnet noe da skulpturen ble behandlet i 1991. Papiret ble den gangen gjenfestet ved hjelp av både hvetestivelse og PVA-trelim og japanpapirstrimler drenket i gelatin eller voksklister. I dag virker papiret å ha grei feste til underlaget.⁶

5.2 Malingslag

Av den foreløpige kartleggingen av polykromien fremgår det at skulpturen er overmalt minst én gang med en kompakt lysere beige maling (trolig oljebasert) som er lokalt modellert med en brunlig rød farge på kinnene og brystet (**Figur 10**). Underliggende maling har blitt forsøkt avdekket på venstre arm, der den øverste malingslaget er fjernet frem til en rett kant som forløper tvers over overarmen (**Figur 11**). Denne avdekkingsprøven er ikke omtalt i rapporter fra 1988 og 1992.⁷ Rundt hals og på armene er det lokalt påført en vannløselig lys, gulaktig overmaling. Den skulle trolig skjule gamle skjøter, overganger mellom første og andre karnasjon eller skader (**Figur 8**).

Den sekundære overmalingen skaller av i noen områder. Dette skjer spesielt i områder med mørkebrun maling på det utskårete håret, og med brunlig rød maling på lendekledet (**Figur 12**). Den sekundære karnasjonen fremstår som mer stabilt, men også her er det avskallinger og skader som behøver konsolidering.

5.3 Oppheng

Rester etter et gammelt jernfeste er synlig på engelens rygg. Engelen er i dag festet under galleriet med hjelp av en kraftig metallkrok skrudd i ryggen med to tykke avkappede skruer på 5,5 cm lengde og 5 mm tykkelse. Til kroken i ryggen er det festet en kjetting som igjen er hengt opp i en krok skrudd i galleriets underside. Krok i ryggen, skruer og kjetting oppleves som overdimensjonert, det er boret svære hull i engelens rygg for å få innpass for skruene. Monteringen virker imidlertid stabil, og siden den allerede er på plass, kan den likegodt fortsatt brukes.

⁶ Heggenhougen, Brit. *A21 Rapport. Dåpsengel – Rygge kirke. Konservering av bemalte papirlapper på engelens armer*. 21.2.1991.

⁷ Heggenhougen, Brit. *A21 Rapport. Dåpsengel – Rygge kirke. Konservering av bemalte papirlapper på engelens armer*. 21.2.1991.

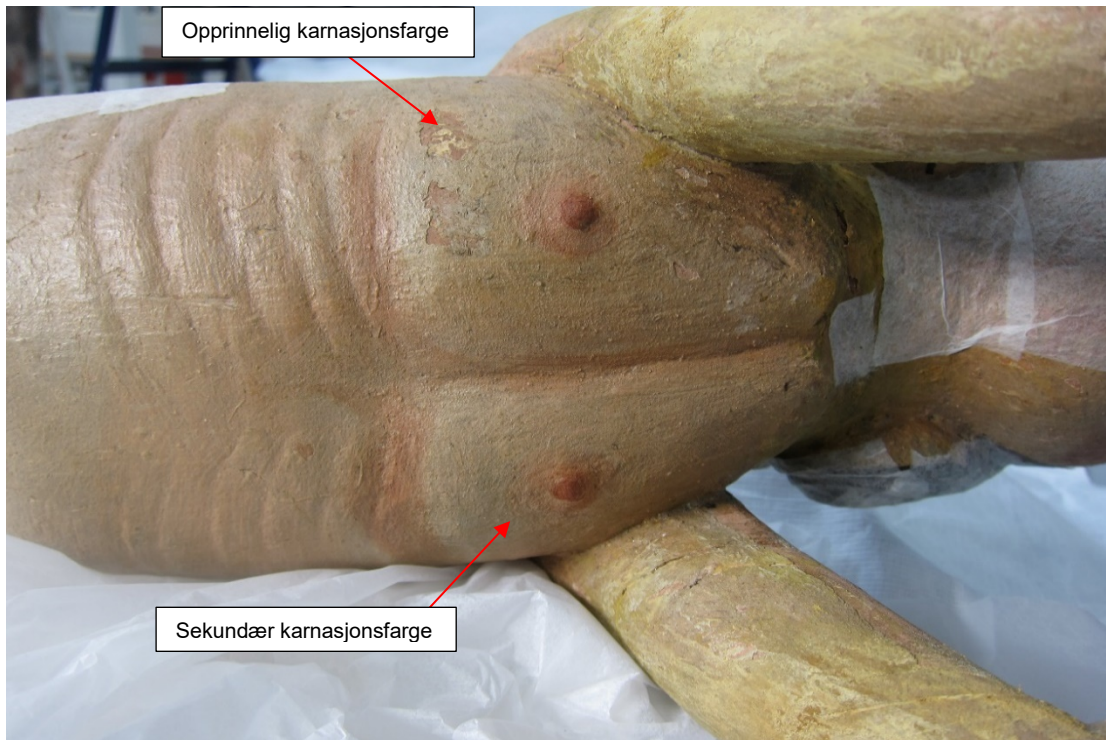
⁸ Heggenhougen, Brit. *A21 Rapport. Dåpsengel – Rygge kirke. Konservering av bemalte papirlapper på engelens armer*. 21.2.1991.; Schneider, Andreas. *Baptist angel of Rygge church*. August 1988. Begge tilgjengelig i Riksantikvarens arkiv.

Figur 8 Høyre hånd har en skjøl som ser ut å være opprinnelig (rød pil).

Figur 9 Flere fingre er skadet. Hendene har plugger til festing av basun og skriftbånd.

Figur 10 Skulpturen er overmalt minst en gang med en lysere karnasjonsfarge.

Figur 11 Armene er skjøtt på (rød pil). Den opprinnelige karnasjonsfargen har blitt forsøkt avdekket ved en tidligere behandling (blå pil).

Figur 12 Lendeklede med av- og oppskallinger.

Figur 13 Detalj. Oppskallet maling på engelens venstre arm.

Figur 14 Detalj. Oppskallet maling på engelens beiner.

Figur 15 Detalj. Oppskallet maling under engelens hake. Gule retusjer på hals og armer.

6 Behandling

6.1 Festing av maling

Løs maling ble festet i all hovedsak med størlim 4% oppløst i vann. Limet ble lokalt fylt inn med spisspensel i lokale malingsutfall og avskallinger. I noen områder ble det også brukt et lim basert på polyvinylalkohol (Lascaux Medium for konsolidering tynnet med vann) som har høyere limstyrke.

6.2 Rensing av overflaten

Rensing av overflaten ble utført i to trinn. Først ble hele skulpturen rensset tørt med Polyuretan-rensesvamper. Etter det ble store deler rensset fuktig ved bruk av bomullspinner og en bufferløsning med pH 5,5. I forbindelse med fuktig rensing ble store vannløselige overmalinger med gulskjær fjernet der de syntes forstyrrende.

6.3 Retusjering

Til retusjering ble det brukt lys- og vannstabile Gamblin colours som er utviklet til konservering. Integreerte retusjeri strekteknikk ble utført med spisspensel og lagt inn i skader i malingslaget. I tillegg ble misfargete eldre retusjer stedvis justert i forhold til omgivelsesfargen. Spesielt på armene var det overmalinger og retusjer fra forskjellige tidspunkt i fortiden. Her ble det forsøkt å formidle mellom de ulike fargelag ved å justere med strekretusjer.

Figur 16 Venstre side av lendekledet etter festing av maling og retusjering. Utfall i treverk er retusjert.

Figur 17 Skulpturens bryst etter festing av maling, rensing og retusjering.

Figur 18 Engelenes ansikt før retusjering.

Figur 19 Engelenes ansikt etter retusjering.

Figur 20 Hår og nakke før retusjering.

Figur 21 Hår og nakke etter retusjering.

Figur 22 Heloptak basunengelens venstre side, etter behandling.

Figur 23 Helopptak basunengelens høyre side, etter behandling.

Figur 24 Helopptak basunengelens underside, etter behandling.

Figur 25 Helopptak basunengelens overside, etter behandling.

Figur 26 Helopptak basunengel front, etter behandling.

7 Spørsmålet om tilføyning av ny basun og vinger

I den tilstanden engelen fra Rygge kirke er i dag, med avbrukne vinger, manglende basun og skrifttavle, samt den lave kvaliteten på sekundære overmalinger, er den i liten grad en fryd for øyet. Mangelen på basunen har også tidligere ført til mistolkning av engelen som dåpsengel. I et møte med Riksantikvaren ble det diskutert mulighetene til rekonstruksjon eller bedre sagt tilføyning av en spesialtilpasset basun etter forbilde av andre bevarte basunengler.⁹ Kunsthistoriker Elisabeth Andersen hos NIKU har i forbindelse med et forskningsprosjekt opparbeidet seg oversikt over basunengler i blant annet Norge, Sverige og Tyskland. Denne kunnskapen og det innsamlete billedmateriale kan man støtte seg på hvis man ønsker å gi en treskjærer oppdrag med å skjære en ny basun, skriftbånd og eventuelt nye vinger. Det er imidlertid ikke funnet et eksemplar på en basunengel som ligner i så stor grad at den kan benyttes som direkte forelegg for engelen fra Rygge kirke. Tilvirkning av nye deler for engelen vil måtte basere seg på tolkning av det bevarte materialet og skånsom spesialtilpasning til dette.

Riksantikvaren har besluttet å ikke bekoste et slikt arbeide. Treskjærer Boni Wiik ved Treskærerverkstedet.no, ga i 2020 et prisestimat på nyskårne deler til engelen. Inkludert i dette estimatet var tegning, tillaging av emner og skjæring. Befaring, oppmåling og montering var ikke tatt med i beregningen. Wiik estimerte tilvirkning av basun inklusive komplettering av fingre på venstre hånd til et arbeide på ca. 16t, tilvirkning av skriftbånd og komplettering av fingre på høyre hånd til ca. 11t, og rekonstruksjon/tilvirkning av vinger til ca. 30t. Estimater er ikke lenger aktuelt, men kan gi en pekepinn hva det ville koste å utstyre engelen med noen av de i dag manglende deler. En eventuell komplettering av engelen med basun eller basun og skriftbånd, og/eller vinger burde kun utføres i samråd med kunsthistoriker og konservator. Tilføyde tre-elementer burde forbli treferdige, dvs uten rekonstruksjon av polykromi, slik at nye elementer lett kan skilles fra det originale. Eventuelle tilføyinger bør tilpasses og innfestes på en meget skånsom måte, slik at gjenværende opprinnelig materiale ikke tar skade.

8 Brukte materialer

Tabell over foreslått behandling			
Behandling	område	Metode	Materiale
Rense overflatesmuss	Hele overflaten	Tørr rensing og lokalt vattpinner	PU-svamper, Buffer 5,5
Festing av maling	I områder med avskalinger og oppskallinger	Punktkonsolidering med spisspensel	Størlim, få steder Lascaux Medium for konsolidering
Retusjering	Lokalt i malingsutfall og på skjæmmende merker og misfargete retusjer	Integrert retusj	Gamblin Colours

⁹ For bakgrunnen av diskusjonen se Spaarschuh, C. NIKU Oppdragsrapport 75/2020, s. 18.

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 16/2021

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens
gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00